

Պ Ա Տ Մ Ա Կ Ա Ն

ԱՅՅԵԼՈՒԹԻՒՆ

ԵԿԵՂԵՅԵԱՅ ԳԻՒՂՕՐԷԻՅ ՎԻՃԱԿԻՆ ՀԱՅՈՅ

ՇԱՄԱԽՈՅ:

(Շուրճիւնիւն և Էրջ):

Ճանապարհն՝ որ տանուէր մեզ ի Վիլքէն էջ լերին, և մեք յերեկոյեան ժամերգութեան ժամանակ հասանք ի Վիլքէ. և կարեւոր օրհնութիւն տալուց յետոյ ժողովրդեան իջեանեցաք՝ ահիճու զաւառակի դործակատար տէր Բաղդասար խաչակիր քահանայի տանն, և այն տեղն զիշերեցաք նոյնպէս տրամութեամբ սրտի և հոգւոյ ընդ մահ Վեհափառ Հայրապետին մերոյ: Վիլքէ զիւղն բաղկանուէ մի հարիւր երեսուն միայն Հայազգի գերդաստունից. նա շինուած է մի հովտաձև ձորամէջ տեղումն, որոյ ծայրն հարաւային կուսէ խոնարհումէ դէպ ի դաշտն: Եւ մեն տուններ ունին իրանց հայեցուածք դէպ ի դաշտն տարածված հարաւային կողմն զիւղին, ամեն տան սրահից մի գեղեցիկ տեսարան է կազմում այս դաշտն ամեն տեսողաց. երկու հորիզոնով նա ներկայանումէ տեսողաց, մի հորիզոնն աղբիւնաձև որոշումէ ներքին դաշտն վերին դաշտից, և միւս հորիզոնն բաժանումէ անբաժան կերպիւ Ասսպից ծովն դաշտից: Եւս զիւղի օդն շատ առողջարար է, ունի լաւ սառնորակ աղբիւրներ, այդեստանիք անջրդի. ունի լաւ վարելահողեր դաշտումն և սարումն, ունի մի լաւ եկեղեցի շինած բնակչաց արդեամբք. այս եկեղեցին

յառաջ կամարակապ է ելած. բայց 1859 թուականի ահագին երկրաշարժից քայքայված լինելով կամարներն՝ քանդած էին և փայտածածք են արած: այս զիւղի զանազան քաղաքներ տարածված բնակիչներից երեւելի մարդիկ են դուրս ելած, ինչպէս Շամախումն են պարոն Պետրոս և Մովսէս Ներսիսեանց, որոնք անմահ յիշատակներով հոգեսիրութեան և ազգասիրութեան երեւելի են Շամախու Հայոց մէջ. սոքա իւրանց արդիւնքով օգնականութիւնով տեղւոյն բնակչաց մի հիանալի հոյակապ եկեղեցի են կառուցած Շամախի քաղաքումն. քսան տարի յառաջ այս եկեղեցւոյ արեւմտեան կողմն շինուած է Եռաջնորդարան երկյարկեան: Մեք ևս 1863 թուին յանձնն առնելով վիճակաւորութեան պաշտօն՝ ինչ ժամանակ Շամախի մուտ դործեցինք՝ հոգ տարանք ուսման տարածութեան այս քաղաքումն. ուստի և շրջելով Տփլիսու վիճակումն ազգասէր Վեհափառ Հայրապետի Մերոյ Տեառն Տեառն Մատթէոսի հրամանաւ ժողովեցաք բաւականին գումար, այս եկեղեցւոյ հիւսիսակողմն շինեցինք ուսումնարան երկյարկեան, և ժողովեցինք աշակերտներ, և սկսանք այս տեղս տարածել լուսաւորութիւն Շամախու Հայոց վիճակումն: Վտանվումն և այլ քաղաքներում Վիլքէցի Հայազգի բարեհամբաւ անձինք. այս զիւղումն Արեքշաբաթի օրն էր 30 օգոստոսի՝ անցուցինք եկեղեցական դործոց և հաշուոց վերադննութիւնով պարապելով. իսկ Չորեքշաբաթի աւուր առաւօտեան ժամ 8ին մեկնեցաք Վիլքէ զիւղիցն՝ և այն սարի ոտով կամ գիշով դէպ արեւելք երեկ վերստաչափ դնալով մուտ դործեցինք ի Բեալման:

Այս գիւղն է Հայոց ունի հարիւրաչափ գերդաստուն. ունի շատ վարելահողերը դաշտումն, որ տարածված է հարաւային կողմումն այս գիւղի: Շատ ցաւ եղև հողւոյ խմոյ տեղւոյն եկեղեցւոյ աղքատութիւն և անբարեկարգութիւն: Մի Աստուածամօր պատկեր անդամ չկար այս եկեղեցումն, թողղնթերցանելի եկեղեցական մատեանս: Այս ամեն անկարգութիւններ յառաջացած էր Շամախեցի տէր Խարայել քահանայի ձեռքով՝ որ ամենեւին չզիտէ քահանայութեան պատիւ և արժանաւորութիւն. սա միայն իրան զաւակացն է հոգս անում. այսպէս են և այս վիճակի շատ անարժան և տգէտ քահանաներն. ցաւօք սրտի դուրս գալով եկեղեցուց սկսայ յորդորել ժողովրդեան, որ մի ձեռք եկեղեցական զգեստուց հոգս անեն, և մի Աստուածամօր պատկերի. որք և խոստացան նոյնն կատարել յաջողութեամբ Աստուծոյ:

Այս տեղի ժողովրդեան զխաւոր իշխանի մինն՝ Յակոբ անուն՝ ամօք յառաջ մի սկիհ է շինել տուած յիշատակ այս եկեղեցւոյ համար. բայց անիրաւ ոսկերիչն՝ համ արծաթն է դողացել՝ համ սկիհն էր շատ անպիտան շինել, հեթանոսի նրման էր վարվել այս քրիստոնեայ Մատթաւեցի ոսկերիչ վարդապետն այս մարդոյ հետ: Այս արժանահաւատ բարեպաշտ անձին ես հրաւիրեցի շնեղանայ, այլ ինձ ուղարկէ այն սկիհն՝ որ ես ուղարկեմ Մոսկուայ և նորն գնել տամ նորա համար:

Երկու ժամ մնալով այս գիւղումն՝ ժամ 12ին գիմեցի աստի ի Վիլնայի: Ժամ 1ին հասի ի գիւղն. և ինչ ժամանակ գիւղին մօտեցայ, ինձ ընդառաջ ելին

հոգեւորական և ժողովրդեան բազմութիւն. և որովհետև տեղւոյն նորակառոյց եկեղեցին օծելու էի, ուստի առած ինձ հետ սրբալոյս Մեռնոն՝ ուղղակի գիմեցաք յեկեղեցին: Երանց և կանանց և երեխայոց բազմութիւնն մեր ճանապարհն փակած էին: Ամենքեան միաբերան փառք էին մատուցանում Աստուծոյ այս հոգեւոր ուրախութեան արժանանալու համար: Այս գիւղումն գիշերելով ի տան միոյ իշխանաց տեղւոյն՝ յառաւօտեան ըստ ծիսի Հայաստանեայց առաքելական Եկեղեցւոյ օծանելով սուրբ եկեղեցին, և յետ աւարտման սրբոյ պատարագին հասարակութեան ծախուք պատրաստած ճաշ վայելեալ՝ ժամ 2ին զինի ճաշին բազում շնորհակալութեամբ տեղւոյն ժողովրդեան բարեպաշտութիւնից վերադարձանք անդրէն ի սուրբ Վանս սրբոյն Ստեփաննոսի՝ Ասիական Սաղիանու ժամ տասին:

Թիւրքանդ գիւղն բաղկանայ մի հարիւր և տասն գերդաստանէ ըստ հաշուոյ հին աշխարհագրութեան. ունին սոքա իրանց վարելահողերն դաշտումն և սարումն. ունին մի քահանայ Հայրապետ անուն նորոգ ձեռնադրեալ յինէն, որ թէև տկար է գիտութեան մասին, բայց շատ խոհեմ և համեստաբարոյ անձն է: Իմ շրջապագած գիւղօրէից մէջ միայն սորան տեսի որ մանկունք հաւաքած իրան տան ուսումն է տալիս, և ազգի լուսաւորութեան հոգս ունի իրան տկար կարողութեան չափով:

Սաղիանու վանքում իբրեւ սգաւոր մընալով, իմ Ատենադպիր Խաչակի Ղազարեանցին և դորձակատարն Վօշոնլուի զաւառակի տէր Վեդիգ քահանայի Շահվերտեանց ուղարկեցի ի Մէյսարի և ի

Մատրասայ, որք քաղաքամերձ գիւղերին գնան տեղւոյն եկեղեցեաց հարկաւոր վերադննութիւն անեն իմ կողմիցն՝ և վերագառնան Սաղիանումն :

Սիրելի ընթերցող՝ եթէ կամիս տեղեկանալ այս գիւղօրէից գրութիւն, ահա այսպէս են :

Մատրասայ գիւղն գտանվումէ հարաւակողմն Շամախու 7-ն վերստ հեռի յիշեալ քաղաքից : Սա ունի մի գեղեցիկ դիրք բաւական հարթ սարադաշտի վերայ, որոյ չորս կողմն տնկած են պատուական այգիք, և այգեաց կից են շատ պարարտ վարելահողեր : Գիւղն բաղկանումէ երեք հարիւրի չափ Հայազգի գերդաստունից, բնակիչք ընդհանրապէս խօսումեն երկու լեզուաւ միմեանց հետ Հայերէն և Թաթերէն :

Եյս գիւղն ունի մի հոյակապ ընդարձակ եկեղեցի նորոգ կառուցեալ բնակչաց արդիւնքով և ժողոված դրամով Եսորախանայ՝ Շամախու վիճակներից :

Երձ եկեղեցւոյ հարաւային կողմն գիւղին ձորամէջ տեղումն կայ՝ հանք, որից արտադրվումէ լաւ տեսակ կպրածիւթ, և սորա համար բնակվումեն շարունակ այստեղ զինուորներ, որոնք օրական հաւաքումեն ջրի երեսից այս ձիւթն, և լցնելով բոշկաներ սայլերի գործածութեան համար են տանում :

Մէյսարի անկանի Երեմտեան կողմն Շամախու եօթն վերստ հեռաւորութիւնով, ունի քառասուն Հայազգի գերդաստուն, որք պարապումեն վարուցանիւ և այգեգործութիւնով :

Երեմտեան կողմն այս գիւղն ձորաղլխի վերայ շինած կայ վանք՝ որ ասվումէ հասարակ

րակ անունով Մէյսարու վանք : Եյս վանք Շամախու վիճակի Հոգեւոր արդեանց պակասութեան և ժողովրդեան աղքատիկ դրութեան համար ի ցաւ սրտի տեսողաց ամայացած է և քայքայված շատ տեղ շարժից : Եյս վանքն յառաջ ժամանակաւ ունեցած է բաւական վարդապետ միաբան ինչպէս երեւումէ իցերի աւերակներից և գերեզմանատնիցն : Աւնեցել է երկու պատուական աղբիւր, մին սարից բերած ագուկայիւ վանքի բակի մէջ, միւսն բնակչաց համար և վանքապատկան և գիւղապատկան անասնոց ջրելու համար արեմտեան կողմն ձորամէջ շինած որպէս ասեն տեղւոյն վանահայր Վալուստ վարդապետի աշխատութիւնովն : Եյս վանքն նոյնպէս և սուրբ Ստեփաննոսի Սաղիանու վանքն մինչ ի հաստատութիւնն հոգեւոր Ետենին ի Շամախի՝ շէն են եղած և լի բաւական միաբանութիւնով :

Ենհոգութիւնով շատ վարելահողեր սեպհականել են իրանց տեղւոյն բնակիչներ, և վանքերն ձգել են նեղ և անձուկ գրութեան մէջ :

Եյս իմ այցելութիւն եկեղեցեաց գիւղօրէից վիճակին Հայոց Շամախու աւարտեցաւ ի 6 սեպտեմբերի, որ օր դարձայ ի Շամախի : Եյս այցելութիւն ինձ շատ մխիթարական եղև, որովհետև բաւականին ծանօթացայ սորանով ժողովրդի դրութեան :

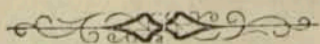
Եյս այցելութիւնովս կարացի նկատել բոլոր գիւղականաց համար Օխական Վրացիներ բանալոյ յարմարութեան տեղեր, որոց առաջինն է Սաղիանու սուրբ Ստեփաննոսի վանք իրան ամենատեսակ լաւութիւնով և օդոց և ջրոց պատուականու-

Թիւնով, երկրորդ՝ Մատրասայ կամ Քար-
քանջ, երրորդ՝ Լէնզար գիւղն, չորրորդ ի
Գիւրջեան Գօշուկու գաւառակի, ի
Լաշիճու գաւառակի Գլակիայ, Վան-
քաշէն և Գիւք գիւղօրայք, որոնք թէ ի-
րանց մարդաշատ բազմութիւնով թէ օ-
ղոյ առողջութիւնով յարմար են ուսում-
նարանի :

Յաւալին այս է, որ ոչ քաղաքումն և
ոչ գիւղօրայքումն չկան եռանդոտ և ազ-
գասէր անձինք, որ ինձի օգնութիւն անեն,
և շատ դժուարութիւնով հասկանում
իմ առաջարկութիւններն իրանց ապագայ
վիճակի և իրանց զաւակաց բարօրութեան
համար :

Շատ միութարական կը լինէր ինձ եթէ
գոնէ մի երկու երեք ուսումնական երիտա-
սարդներ գտանվէին Շամախումն ինձ օգ-
նական լինելու համար ազգային գործե-
րումն: Միայն եմ բայց վա՛յ միոյն եթէ
գլորիցի, և ո՛վ է որ կանգնեացէ զնա :

Ներեսցէ ինձ յարգոյ ընթերցողն փո-
խանակ մղոն բառի վերստ գրելուս համար.
և երկրորդ՝ եթէ չկայ ճշդութիւն ճանա-
պարհների հեռաւորութեան և մերձաւո-
րութեան համար՝ ես կանգնած չէի չա-
փում այս ճանապարհներն, և չափածի
հաշուաթուղթն ևս չունէի առ ձեռն, և
մանաւանդ տեղագրութիւն չէի անում :

ՅԻՇԼՏԵԿԱԼԲԵՆ ԹԵԳԱԻՈՐԵԿԵՆ ՃԸՇՈՅԻՆ

կ ա մ

Հ Ա Մ Ա Ռ Օ Տ Պ Ե Տ Մ Ո Ւ Թ Ի Ե Ն

ՌՌԻԲԻՆԵԱՆ ԻՇԽԱՆԱՅ:

Եթէ քանի լրջալի և հետաքրքրական է մեր նախ-
նեաց վերայ գրուած ամեն մի տեղեկութիւն՝ թէ և
սակաւ ևս լինի. զոր ամենայն ակորժանօք և տնե-
չանօք կընթեռնու իւրաքանչիւր Հայրենասէր և
բանագէտ. Ուստի հետեւեալ յիշատակարանս ևս՝
որ թէպէտ շատ համառօտ, բայց ի վայելս նաև
հրամանաւ Աստուածասէր Լեոն Գ Թագաւորի
մերոյ աւագ որդի Ուսումնասէր և Գիտնական Պա-
րոն Հեթմոյ (որ զինի հօրն Թագաւորեց)՝ ի թո-
ւականի Հայոց 216 (Փրկչ. 1286) օրինակեալ
ընտիր մագաղաթի վերայ բոլորգիր մի ճաշցի ի
վերջ յաւելացած կամ գրուած է. որ մանաւանդ
պարունակելով մի քանի կարեւոր և խիստ հետա-
քրքրական տեղեկութիւնք Ռուբինեանց վերայ
մինչև Լեոն Գ Թագաւոր՝ կարող է մերազնայ
և օտար բանասիրաց հետաքրքիր ուշադրութիւնը
գրաւելու արժանի նիւթի հաղորդել, որով կը
յուսամք թէ Ազգային պատմութեան և նախնեաց
մատենագրութեանց վերայ գէթ դոյզն ինչ պիտա-
նի նշխար ևս նուիրած կը լինիմք :

Ի սմին բովանդակեալ տեղեկութիւնք՝ անշուշտ
պէտք է՝ որ ստոյգ և հաւատարիմ աղբիւրներէ՝
այսինքն գրուածքներէ և կամ աւանդութիւններէ
քաղուած ու հաւաքուած լինին, և առանց տա-
րակուելոյ այլոց զրչաց ընդօրինակութեանց ա-
ռիթներով՝ կամ օտար և անհարազատ ձեռաց
տակ սխալանօք փոփոխուած չը լինելոյն վերայ,
ըստ որում հեղինակին՝ այն է ճշմարտ ընդօրի-
նակողին հարազատ ձեռագիր բնագիրը ունենալով
Ս. Աթոռոյս Մատենադարանի մէջ, յորմէ կօրի-
նակեմք մէք և կընծայեմք ի լոյս միջցաւ Արարատ
ամապրոյս :

Յիշատակարանը որքան որ համառօտ է, սա-
կայն կրկին՝ իրրե պաշտօնական ձեռով՝ այսինքն՝
Ռուբինեանց հարստութեան ցեղին՝ այն է Պ. Հեթմո-